

Европейски съд по правата на човека

Хендисайд срещу Обединеното кралство (Handyside v. the United Kingdom)

Жалба № 5493/72, А.24

Решение от 7 декември 1976 г.

(резюме)*

Чл. 10: свобода на словото; **чл. 1 от Протокол № 1:** защита на собствеността

Механизмът на защита, установен от Конвенцията, само допълва националните системи, гарантиращи правата на човека. Във вътрешното право на различните договарящи държави не е възможно да се намери единно европейско схващане за морала. Гледищата относно изискванията на морала, отразени в съответните закони, варират според времето и според мястото. Това важи особено за нашата съвременност, която се характеризира с бързо променящо се и значително развитие на становищата по този въпрос. Чл. 10, т. 2 оставя на договарящите държави определена свобода на преценка – както на законодателя в отделната страна, така и на други органи и институции, включително съдебните. Свободата на преценка обаче не е неограничена – тя върви ръка за ръка с европейския контрол.

Свободата на словото е една от основите на демократичното общество, едно от най-важните условия за неговото развитие и за развитието на всеки човек. Според чл. 10, т. 2, тя се прилага не само към “информация” или “идеи”, които се възприемат благосклонно или на които се гледа като на безвредни или с безразличие, но също и към такива, които засягат, шокират или смуцават държавата или която и да е част от населението. Такива са изискванията на плурализма, толерантността и широкоумието, без които няма “демократично общество”.

Факти по делото

Жалбоподателят – господин Ричард Хендисайд бил собственик на издателската фирма “Stage1” в Лондон, създадена през 1968 г. Той публикувал, наред с други книги, и “Малкият червен учебник”, написан от двама датски автори, чието оригинално издание е предмет на това дело и чието преработено издание е публикувано на 15 ноември 1971 г.

* Материалът е подготвен и предоставен от Фондация *Български адвокати за правата на човека*, като част от диск „Сборник материали по правата на човека”, издаден от НИП през 2007 г.

Правата за издаване на учебника в Обединеното кралство били закупени от жалбоподателя през 1970 г. Книгата била публикувана в Дания през 1969 г. и впоследствие, с някои изменения – в Белгия, Ирландия, Франция, Федерална република Германия, Гърция, Исландия, Холандия, Италия, Норвегия, Швеция и Швейцария, както и в няколко неевропейски държави. Разпространявана е също така и в Австрия и Люксембург.

След като се споразумял за превеждането на книгата на английски език, жалбоподателят подготвил изданието за Обединеното кралство с помощта на група деца и учители. Преди това той направил консултации относно качествата на книгата и възнамерявал да я публикува на 1 април 1970 г. Разпратил предварително контролни екземпляри до редица вестници и специализирани образователни и медицински списания и публикувал реклами. В пресата се появили серия коментари относно съдържанието на учебника, някои от които настоявали за вземане на мерки от страна на прокуратурата за забрана на публикуването му. След многобройни жалби, на 31 март била издадена заповед на основание Закона за неприлични публикации за претърсване на помещенията на издателството, а по-късно и на печатницата, и били временно иззети намерените екземпляри от книгата, както и рекламни материали, кореспонденция по издаването ѝ и матрицата за отпечатването ѝ. На 1 юли 1971 г. съдът признал жалбоподателя за виновен в притежаване на екземпляри от неприлична книга, озаглавена “Малкият червен учебник”, предназначени за издаване. Наложил му глоба и разпоредил намерените книги да бъдат унищожени, което било сторено след неуспеха на апелативната жалба на издателя.

Оригиналното издание на книгата на английски език струвало 30 пенса и било в обем от 208 страници. Включвало увод, озаглавен “Всички възрастни са книжни тигри”, след това увод към британското издание и следните глави: “Образование”, “Учене”, “Учители”, “Ученици” и “Системата”. Главата, озаглавена “Ученици”, включвала раздел от 26 страници, озаглавен “Секс”, който съдържал следните подзаглавия: “Мастурбация”, “Оргазъм”, “Полови сношения”, “Контрацептиви”, “Влажни мечти”, “Менструация”, “Педофили”, “Порнография”, “Импотентност”, “Хомосексуалност”, “Нормално и ненормално”, “Открий нещо повече”, “Венерически болести”, “Аборт”, “Законен и незаконен аборт”, “Запомни”, “Методи за аборт”, “Адреси за помощ и съвети по сексуални въпроси”. В увода се подчертавало, че книгата има за цел да служи като справочник. “Идеята не е тя да бъде прочетена, а да бъде използвано съдържанието, за да намерите и прочетете за нещата, от които се интересувате или за които искате да знаете повече”.

Жалбоподателят планирал разпространение на учебника по обичайните начини за продажба на книги, въпреки че той бил предназначен за ученици, навършили 12 години.

Законът за неприличните публикации определял като неприлични печатни произведения, изображения, звукозаписи, филми и пр., за които може да се очаква да покварят и развратят лица, които биха могли, с оглед на съответните обстоятелства, да прочетат, видят или чуят съдържанието им. Отговорност за нарушението на този закон не се носела, ако се докаже, че публикуването на съответното произведение е

оправдано с оглед на общественото благо, поради това че е в интерес на науката, литературата, изкуството или просветата или на други цели от общ интерес”.

Съответно, в производството пред британския съд били разгледани въпросите дали обвинението е доказало, че “Малкият червен учебник” отговаря на определението за неприлична публикация и дали жалбоподателят е доказал, че издаването му би било оправдано като насочено към общественото благо. Съдът изслушал множество експерти в различни области, по-специално в областта на психиатрията и обучението, които изразили противоречиви становища. В решението си съдът подчертал на първо място, че книгата е предназначена за деца, които се намират в една изключително критична фаза от своето развитие. В подобни случаи съдилищата трябвало да проявяват особено чувство за отговорност. В разглеждания случай ставало дума за произведение, което съдържа крайни становища, без да се сочат и алтернативни възгледи. Съдът констатирал например, че в книгата, разгледана като цяло, бракът е почти напълно игнориран. Според него, тъй като представлявала смесица от факти и много едностранчиви мнения, а претендирала да бъде справочно издание, тя щяла да подкопае сред значителен брой деца влиянието на родителите, на църквата и на младежките организации, които можели да възпитат задръжки и чувство на отговорност сам за себе си, каквито не били адекватно застъпени в книгата. Съдът констатирал също така, че в книгата, погледната като цяло, чувството за отговорност към обществото, както и за самия себе си, доколкото изобщо присъствало, било напълно подчинено на развитието на самоизразяването от страна на детето. Като индикация за създадената вероятност за покваряване и развърщане съдът цитирал пасажа, озаглавен “Бъди такъв, какъвто си”, който гласял: “Може би пушите марихуана или си лягате с вашия приятел и не казвате на вашите родители или учители, било защото не смееете, било само защото искате да го пазите в тайна. Не се чувствайте засрамени или виновни, че вършите неща, които наистина желаете да вършите и които смятате за правилни, само защото вашите родители или учители могат да не ги одобряват. Много от тези неща ще бъдат по-важни за вас по-късно в живота, в сравнение с нещата, които са били “одобрявани”.

Това, което предизвиквало възражения, била липсата на указание, че е незаконно да се пуши марихуана. Това указание се намирало на друго място в книгата. Не съществувало съответно и споменаване за незаконността на сексуален контакт между момче, което е навършило 14 години, и момиче, което не е навършило 16 години. Трябвало да се напомни и това, че книгата била предназначена за ползване като справочно издание, в което може да се погледне съответният дял, към който се проявява интерес, без тя да бъде четена и възприемана като цяло. Като цитирал и други пасажии съдът заключавал, че книгата и отделните ѝ части можели да развратят и покварят значителна част от децата, които биха я прочели, а сред тези деца голям брой щели да бъдат читателите, недостигнали 16-годишна възраст.

По втория поставен въпрос съдът отбелязал редица положителни моменти в книгата, но направил със съжаление извода, че жалбоподателят все пак не е успял да докаже, че публикуването на въпросното произведение е оправдано с оглед на обществения интерес.

Резюме на решението на Европейския съд

I. По твърдението за нарушение на чл. 10

“Няма съмнение, а и правителството не отрича, че различните оспорвани мерки, като осъждането на жалбоподателя, конфискуването и унищожаването на матрицата и на стотици екземпляри от книгата, са съставлявали “намеса на държавните власти” при упражняването на неговата свобода на словото, която е гарантирана от т. 1 на чл. 10. Такава намеса води до нарушение на чл. 10, ако не попада в рамките на изключенията, предвидени от т. 2, което, съответно, е от решаващо значение по това дело.”

Съдът намира, че намесата е била “предвидена от закона”. Тя се е основавала на Закона за неприличните публикации. Жалбоподателят не спори по този въпрос, като при това признава, че законът е бил приложен правилно.

Според правителството и мнозинството от членовете на Комисията, намесата е била “необходима в едно демократично общество” “за защита на морала”.

Като споделя възгледа на правителството и единодушното становище на Комисията, Съдът констатира на първо място, че приложимият британски закон има цел, която е законна според чл. 10, т. 2, а именно защитата на морала в едно демократично общество. “Само тази цел е релевантна по това дело, тъй като предназначението на посочения закон – да се обяви война на “неприличните” публикации, дефинирани с оглед тенденцията им да “покваряват и развърщават” – е свързано значително по-тясно със защитата на морала, отколкото с която и да било от другите цели, допустими според чл. 10, т. 2.”(...)

“Докладът на Комисията и последващото разглеждане на делото от Съда през юни 1976 г. разкриват ясно изразени различия в мненията по един решаващ проблем – дали действителните “ограничения” и “наказания”, от които се оплаква жалбоподателят, са били “необходими в едно демократично общество” “за защита на морала”. Според правителството и мнозинството от членовете на Комисията, Съдът трябва да установи само дали английските съдилища са действали основателно, добросъвестно и в границите на свободата на преценка, предоставена на договарящите държави от чл. 10, т. 2. От друга страна, останалите в малцинство членове на Комисията виждат задачата на Съда не в това да преценява решението на съда в Лондон, а да разгледа пряко въпросната книга само и единствено в светлината на Конвенцията.

Съдът изтъква, че механизмът за защита, установен от Конвенцията, е субсидиарен по отношение на националните системи, гарантиращи правата на човека (решението от 23.07.1968 г. по [Белгийското езиково дело](#)¹, А.6, стр. 35, § 10). Конвенцията предоставя преди всичко на всяка договаряща държава задачата да осигури правата и свободите, закрепени в нея. Създадените от Конвенцията институции допринасят за изпълнението на тази задача, но те действат само чрез производства при наличие на спор и след изчерпване на всички средства, които са предвидени от вътрешното право.

¹ Case relating to certain aspects of the laws on the use of languages in education in Belgium (“Belgian Linguistic case”)

Тези заключения важат с особено голяма сила за чл. 10, т. 2. По-специално, във вътрешното право на различните договарящи държави не е възможно да бъде намерено единно европейско схващане за морала. Гледищата, възприети от съответните им закони относно изискванията на морала, варират според времето и според мястото. Това важи особено за нашата съвременност, която се характеризира с бързо и значително развитие на становищата по този въпрос. Поради прекия и непрекъснат контакт с живота в техните страни, държавните власти са по принцип в по-добра позиция в сравнение с международния съдия с оглед на даването на становище относно точното съдържание на тези изисквания, както и относно “необходимостта” от “ограничение” или “наказание”, предназначени да ги задоволят. Съдът отбелязва при това положение, че определението “необходим” по смисъла на чл. 10, т. 2 не е синонимно с “неизбежен” (вж. в [чл. 2, т. 2](#) и [чл. 6, т. 1](#) думите “абсолютно необходима” и “извънредно необходимо” и в [чл. 15, т. 1](#) “дотогава, доколкото положението го налага”), нито има гъвкавостта на такива изрази като “допустим”, “обикновено” (вж. [чл. 4, т. 3](#)), “полза” (вж. френския текст на първата алинея на чл. 1 от Протокол N 1), “разумен” (вж. [чл. 5, т. 3](#) и [чл. 6, т. 1](#)) или “желателен”. Въпреки това, именно националните органи имат задачата да направят първоначалната преценка за реалността на належащата обществена нужда, която се подразбира под понятието “необходимост” в този контекст.

Следователно, чл. 10, т. 2 оставя на договарящите държави определена свобода на преценка. Тази свобода се дава както на законодателя в отделната страна (“предвидено от закона”), така и на други органи и институции, включително и на съдебните органи, които са призвани да тълкуват и да прилагат действащите закони (вж. решенията по делата [Енгел и др.](#)², 8.06.1976 г., А.22, стр. 41-42, § 100; срвн. за чл. 8, т. 2 [Де Вилд, Оумс и Версайн](#)³, 8.06.1971 г., А.12, стр. 45-46, § 93 и [Голдър](#)⁴, 21.02.1975 г., А.18, стр. 21-22, § 45).

Въпреки това, чл. 10, т. 2 не дава на договарящите държави неограничена власт за преценка. Съдът, който заедно с Комисията отговаря за обезпечаване на съблюдаването от отделните държави на тези техни задължения (чл. 19), е овластен да даде окончателно заключение за това дали едно “ограничение” или “наказание” е в съответствие със свободата на словото, както тя е защитена от чл. 10. По този начин свободата на преценка на националните власти върви ръка за ръка с европейския контрол. Този контрол засяга както целта на оспорената мярка, така и нейната “необходимост”. Той обхваща не само основното законодателство, но също така и решенията, които го прилагат, дори и произнесените от независим съд. В това отношение Съдът препраща към чл. 50 (“решенията или мерките, взети от съдебните и други органи”), както и към собствената си практика (решението по делото [Енгел и др.](#))

Надзорните функции на Съда го задължават да обръща възможно най-голямо внимание на принципите, характеризиращи “едно демократично общество”. Свободата на словото е една от основите на такова общество, едно от най-важните

² Engel and Others v. the Netherlands

³ De Wilde, Ooms and Versyp v. Belgium

⁴ Golder v. the United Kingdom

условия за неговото развитие и за развитието на всеки човек. При условията на чл. 10, т. 2, тя се прилага не само към “информация” или “идеи”, които се възприемат благосклонно или на които се гледа като на безвредни или с безразличие, но също и към такива, които засягат, шокират или смушават държавата или която и да е част от населението. Такива са изискванията на плурализма, толерантността и ширококомислието, без които няма “демократично общество”. Това означава, наред с другото, че всяка “формалност”, всяко “условие”, “ограничение” или “наказание”, наложени в тази сфера, трябва да бъдат пропорционални на преследваната законна цел.

От друга гледна точка, всеки който упражнява своята свобода на словото, поема “задължения и отговорности”, чиито обхват зависи от неговото положение и от техническите средства, които използва. Когато изследва въпроса (какъвто е случаят по това дело) дали “ограниченията” са способствали за “защитата на морала”, което ги е направило “необходими” в едно “демократично общество”, Съдът не може да пренебрегне “задълженията” и “отговорностите” на такова лице.

От изложеното следва, че Съдът в никакъв случай няма за задача да заеме мястото на компетентните национални съдилища. Негова задача е да направи преглед, на основата на чл. 10, на решенията, които те са постановили при упражнене на правото си на преценка. (...)

Съдът придава особено значение на един фактор, върху който решението [на английския съд] от 29 октомври 1971 г. не е пропуснало да привлече внимание, а именно читателите, към които е била насочена книгата. Тя е била предназначена преди всичко за деца и юноши на възраст между 12 и 18 години. Поради това, че е била директна, почиваща на факти и по стила си сведена до най-същественото, тя е била лесно достъпна дори за най-младите читатели. Жалбоподателят е показал ясно, че планира най-широкото ѝ разпространение. Той е изпратил книгата (...) на много вестници-всекидневници, както и на периодични издания, за рецензиране или с рекламна цел. Нещо повече, той е определил скромна продажна цена (30 пенса), скоро след отпечатването на първите 20 хиляди екземпляра е договорил допечатка от 50 хиляди екземпляра и е избрал заглавие, което навежда на идеята, че книгата е нещо като учебник за използване в училищата.

Книгата е съдържала в основни линии чисто фактическа информация, която е била по принцип вярна и често полезна, както се признава в решението на английския съд. Тя обаче е включвала (...) и изречения или откъси, които биха могли да се тълкуват от младите хора, намиращи се в критичен етап от своето развитие, като окуражаване да се отдават на неподходящи за възрастта им, вредни за тях дейности, или дори да извършват някои криминални деяния. При тези обстоятелства, въпреки многообразието и постоянното развитие на възгледите за етиката и образованието в Обединеното кралство, компетентните английски съдии са били в правото си, упражнявайки своята дискреция, да сметнат към момента на събитията, че книгата би имала отрицателни последици за морала на голям брой от децата и юношите, които биха я прочели.”

Съдът намира за неоснователно твърдението на жалбоподателя, че действителната причина за наложените му ограничения не е била загрижеността за морала, а несъгласието на част от общественото мнение с политическите му

предпочитания. След като приема, че взетите мерки са имали законна според чл. 10, т. 2 цел – защита на морала на младежите – Съдът пристъпва към разглеждане на въпроса за “необходимостта” им. Той обсъжда аргументите на жалбоподателя и останалите в малцинство членове на Комисията, между които и този, че по същото време, по което е била спряна книгата, откровено порнографски издания, лишени от интелектуални или художествени качества и изложени на погледите на минавачите и специално на младите хора, са били толерирани в Обединеното кралство, рядко са били повдигани обвинения и съдът е проявявал либерално отношение. Същото може да се каже, според тях, и по отношение на секс-магазините и на голяма част от обществените забавления.

“По принцип, не е задача на Съда да сравнява различни решения, приети дори и при сходни обстоятелства от прокурорските органи и съдилищата, и той трябва, точно както и правителството-ответник по делото, да уважава независимостта на съда. Нещо повече и преди всичко, Съдът не е изправен пред действително аналогична ситуация. Както подчертава правителството, документите по делото не показват, че въпросните публикации или забавления са имали за цел, в същата степен, в която е имала книгата, да се осигури достъпност за децата и юношите.”

Жалбоподателят и останалите в малцинство членове на Комисията са акцентирали и върху това, че освен оригиналното издание в Дания, преводи на книгата са се разпространявали свободно в повечето държави-членки на Съвета на Европа.

“И тук свободата на преценка, предоставена на отделната държава, и възможността да бъдат избирани “ограниченията” и “санкциите”, посочени в чл. 10, т. 2, не дават възможност на Съда да приеме това твърдение. Договарящите държави са оформили своя подход в резултат на положението, което е съществувало в съответните страни. Те са имали предвид, *inter alia*, различните преобладаващи възгледи относно изискванията на защитата на морала в едно демократично общество. Фактът, че повечето от държавите са решили да позволят разпространението на книгата, не означава, че решението в обратен смисъл, постановено от английския съд, е в нарушение на чл. 10. Освен това, някои от изданията, публикувани извън Обединеното кралство, не включват пасажите, или най-малкото не всички пасажи, цитирани в решението от 29 октомври 1971 г. като ярки примери за тенденцията “да покварява и развращава”.”

Накрая, Съдът не се съгласява и с аргумента на делегата на Комисията, че толкова драконовски мерки не са били пропорционални на преследваната законна цел и властите са могли да се задоволят да задължат жалбоподателя да отстрани неприемливите пасажи или да ограничат продажбата и рекламата на книгата. По първата възможност правителството възразява, че жалбоподателят е поддържал, че изданието не е неприлично, и по времето преди постановяване на решението не би се съгласил да го измени. “Съдът се ограничава с констатацията, че чл. 10 от Конвенцията със сигурност не задължава договарящите държави да въведат подобна предварителна цензура. Правителството не е посочило дали второто разрешение е възможно по английското право. Не изглежда и то да би било подходящо в случая. Едва ли би имало смисъл продажбата на книга, предназначена главно за младежи, да бъде ограничена, като се позволи само на възрастни. По този

начин тя би загубила онова, което жалбоподателят е считал за неин смисъл на съществуване. Освен това, той не е засегнал този въпрос.

Като има предвид изнесените пред него данни, Съдът стига до заключението, че при обстоятелствата на настоящия случай не се установява нарушение на изискванията на чл. 10.”⁵

II. По твърдението за нарушение на чл. 1 от Протокол № 1

Жалбоподателят поддържа, че такова нарушение произтича от две отделни мерки – от една страна изземването на матрицата и стотици екземпляри от книгата и от друга страна тяхната конфискация и унищожаване по силата на по-късно постановеното съдебно решение.

“И двете мерки са съставлявали намеса в упражнението на правото на г-н Хендисайд на необезпокоявано ползване на собствеността. Правителството не го оспорва, но, подобно на мнозинството в Комисията, поддържа, че тези мерки намират оправдание в изключенията, предвидени от чл. 1 от Протокол № 1, от принципа, провъзгласен в първото му изречение. Изземването, от което се оплаква жалбоподателят, е имало временен характер. То само му е попречило да ползва за известен период имущество, на което е останал собственик и което би си получил обратно, ако беше оправдан. При тези обстоятелства Съдът счита, че второто изречение на първата точка на чл. 1 не се прилага в случая. (...) От друга страна, изземването е било свързано с “ползването на собствеността” и следователно попада в приложното поле на втората точка. За разлика от чл. 10, т. 2, този текст определя договарящите държави като единствени съдници относно “необходимостта” от намеса. В резултат на това Съдът трябва да се ограничи до преценката за законността и целта на въпросната мярка.” Той намира, че тя е била постановена на основание чл. 3 от Закона за неприличните публикации и при следване на процедура, за която не се спори, че е била в съответствие със закона, а целта ѝ е била отново защита на морала, която се обхваща от много по-широкото понятие “общия интерес”.

“От друга страна, конфискацията и унищожаването на книгата са лишили за постоянно жалбоподателя от собствеността му върху определени вещи. Въпреки това, тези мерки са били позволени по втората точка на чл. 1 от Протокол № 1, тълкувана в светлината на общия за договарящите държави правен принцип, че вещи, чието използване е било обявено, в съгласие със закона, за неправомерно и опасно за общия интерес, се конфискуват с цел унищожаване.”⁶

Жалбоподателят твърди и нарушения на [чл.чл. 18 и 14](#) от Конвенцията. Съдът приема, че не е необходимо да разглежда първото твърдение, след като е установил, че намесата е преследвала законна съгласно приложимите текстове цел. По второто той намира, че жалбоподателят не е бил жертва на дискриминация във връзка с упражнението на правата си на свобода на словото и необезпокоявано ползване на притежанията. Не се установява да е бил преследван поради политическите си

⁵ Решението е взето с мнозинство от 13 гласа срещу 1.

⁶ Решението е единодушно.

пристрастия, нито положението с толерираните според него порнографски издания е било аналогично с неговия случай, както е обосновано по-горе. Не се установява и мерките, взети спрямо него, да са се различавали от други решения в подобни случаи до такава степен, че да представляват отказ на правосъдие или очевидна злоупотреба.⁷

⁷ Решението е единодушно.